

rülebileceği bir pencere vb. bulunması yahut sesinin duyulması halinde ise iktidâ sahihtir.

İmama bir imtiyaz tanınması anlamına geldiği veya onun hareketlerini takip etmeyi güçleştirdiği gibi gerekçelerle imamın cemaatten yüksek bir yerde bulunması çoğunluk tarafından mekruh sayılmıştır. Bu yüksekliğin miktarı konusunda ortalama bir insan boyu, sütrede olduğu gibi 1 arşın (45-60 cm.) veya imtiyaz sayılabilecek bir farklılık gibi ölçüler ileri sürülmüştür. Cemaatin çokluğu, ders, duyuru gibi mazeretlerin varlığı veya imamın yanında cemaatten bazılarının bulunması halinde ise imamın yüksekte durmasında bir sakınca görülmemiştir. Bazıları cemaatin imamdan yüksek yerde bulunmasının da mekruh olduğunu söylemişlerdir.

Bir vâcibin terki söz konusu olmadığı sürece farz ve vâcip olan fiillerde imama uymak vâciptir. Ancak bu esnada bir vâcip terkedilecekse iktidâyı biraz geciktirerek vâcibi de yerine getirmek gerekir. Meselâ selâm verme esnasında teşehhüdü tamamlamayan bir kimsenin imama iktidâ ederek selâm vermesi yerine önce teşehhüdü tamamlaması, sonra selâm vermesi daha uygundur. Zira bir vâcibi vaktinde eda edebilmek için diğerinin tamamen terkine sebebiyet verilmesi uygun sayılmaz. Fakat sünnet olan bir husus terkedilebilir; meselâ rükûdan veya secdeden kalkan imama uyabilmek için sünnet olan tesbihlerden vazgeçilebilir. Bunun gibi Hanefî mezhebine göre teşehhüdden sonra salavatlar ve dua okunmasa bile imama iktidâ için selâm vermek gerekir. Cumhura göre ise rükûn olmaları dolayısıyla salavatları bitirmeden selâm vermek doğru değildir.

İktidânın gerektirdiği diğer hususlardan biri hiçbir hareketi imamdan önce yapmayıp onu takip etmektir. Buna göre Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî mezheplerine ve Hanefî fakihlerinden Ebû Yûsuf'a göre iftitah tekbirini imama aynı anda getirmesi bile muktedînin namazını bozar. Ebû Hanîfe'ye göre ise bu şekilde hareket etmek namaza zarar vermediği gibi sünnettir. Rükû ve secde gibi fiillerde imamdan sonraya kalmayıp onunla birlikte hareket etmenin zararı yoksa da önce davranmak câiz görülmemiştir. Namaz içinde okunan âyetlerde ve tesbihlerde imamı takip etme zarureti yoktur ve önüne geçilmesinde bir sakınca görülmemiştir.

Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre iktidânın geçerli olmasının bir şartı da imamın ilim, beden selâmeti vb. hususlarda muktedîden üstün olmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'i okuyabilenin okumayı bilme-yene, sağlıklı kişinin özür sahibine, ayakta duran, rükû ve secde yapabilenin ima ile namaz kılana, erginin çocuğa, avret mahalli örtülü olanın açık olana iktidâ etmesi câiz değildir. Hanbelîler'le Hanefîler'den İmam Muhammed'e göre kıyam, rükû ve secde gibi rükûnleri yerine getirebilenin bunlardan birini yapamayana uyması da câiz olmaz. Diğer mezhepler de genelde bu görüşlere katılmakla birlikte bazı konularda farklı kanaatler ileri sürmüşlerdir. Meselâ Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinde kuvvetli görüşe göre sağlıklı kimsenin özür sahibine, yine Şâfiîler'de büyüğün çocuğa, ayakta durabilen, rükû ve secde yapabilenin ima ile kılana uyması câiz görülmüştür. Kulakları duymayan ve gözleri görmeyen bir imama uymanın câiz olduğu konusunda mezhepler görüş birliği içindedir. Ancak temizliğe daha çok dikkat edebileceği için gözleri gören imam tercih edilir. Abdest alanın teyemmüm yapana uyması çoğunluğa göre câizken Mâlikîler bunu mekruh görmüşler, Hanbelîler de abdestlinin imamlığının tercih edileceğini belirtmişlerdir. Hanefîler'den İmam Muhammed ise bunu câiz görmemiştir. Ayağını yıkayanın mest yapana, mukimin misafire uyması da ittifakla câiz kabul edilmiştir (ayrıca bk. İMAM).

Muktedînin başka mezhebe mensup bir imama uymasının, muktedînin mezhebi açısından namazı bozan bir davranışta bulunulduğu kesin olarak bilinmediği câiz olduğu konusunda görüş birliği vardır. İmamın bazı davranışlarının muktedînin mezhebine göre namazı bozması halinde ise Mâlikî ve Hanbelî mezhepleriyle Şâfiî mezhebinin bir görüşüne göre iktidâ yine sahihtir. Çünkü böyle bir durumda muteber olan muktedînin mezhebi olmayıp imamın mezhebidir. Şâfiî mezhebinde muteber olan görüşe göre söz konusu durumdaki iktidâ câiz değildir. Hanefî mezhebine göre ise imam, muktedînin farz olduğuna inandığı hususları terkederse iktidâ câiz olmaz. Eğer vâcip saydığı hususları terkederse iktidâ câiz olmakla birlikte mekruhtur. Sünnet kabul ettiği hususların terkine ise iktidâyı engel bir durum yoktur. Namazın aslında bulunmayan bir hususta muktedî ima-

ma uymaz. Meselâ imam namazda fazladan bir secde yapsa veya son oturuştan sonra yanılarak kalksa bu durumlar da muktedî ona tâbi olmaz.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "kd'e" md.; Dârimî, "Şalât", 44; Buhârî, "Şalât", 18, "Ezân", 51, 74; Müslim, "Şalât", 77, 82; İbn Mâce, "İkâme", 13, 47, 144; Ebû Dâvûd, "Şalât", 32, "Mevâkîit", 29; Tirmizî, "Şalât", 150; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 404-432; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 123-134; İbn Kudâme, *el-Muğni* (Herâs), II, 178-233; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-ğadir* (Bulak), I, 344-376; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 237-259; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1386/1967, II, 168-230; Buhûfî, *Keşşâfü'l-kunâ'*, I, 491-495; a.m.lf., *Şerhu Mün-tehe'l-irâdât*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), I, 254-268; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, I, 84-90; Haraşî, *Şerhu Muhtaşarı Halil*, Bulak 1318, II, 22-29, 31-32, 36-41; Tahtâvî, *Hâşiye 'ala Merâkî'l-felâh*, Bulak 1318, s. 192-199; Desûkî, *Hâşiye 'ale-Şerhi'l-kebir*, Kahire 1328, I, 325-328, 331; Şevkânî, *Neylü'l-evfâr*, III, 157-161, 178-200; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), I, 564-593, 645-646; "İktidâ", *Mu.F*, VI, 18-38.

YUNUS VEHBİ YAVUZ

İKTİDÂB

(الاعتداب)

Şiir ve nesirde tema ve konular arasında ilgi kurmadan geçiş yapmak anlamında bedî ilmi terimi.

Sözlükte "kesmek" anlamındaki **każb** kökünden masdar olan **iktidâb** "sözü kesmek, irticâlen konuşmak ve söz söylemek" mânâsına gelir. Kelime bedî ilminde, "sözün giriş ve başlangıç kısmından asıl maksadı ifade eden kısmına münasebet kurmadan doğrudan geçiş yapmak" anlamında kullanılır. Münasebet kurularak yapılan geçişe ise **tehallus** adı verilir. Bu terim, "irticâlen muhatabın beklemediği ve ümit etmediği ilgisiz bir söz söylemek" şeklinde de tanımlanmıştır.

İktidâb özellikle İmrüülkays b. Hucr, Züheyr b. Ebû Sülmâ, Tarafe b. Abd ve Antere gibi Câhiliye şairleriyle Lebîd b. Rebia, Hassân b. Sâbit, Kâ'b b. Züheyr gibi muhadram şairlerin kasidelerinde yaygın olarak görülen bir anlatım tarzıdır. Bunların şiirlerinde iki ayrı konu ve tema arasında ilgi kurarak yapılmış geçişlere (tehallas, hüsn-i tehallas, berâat-i tehallas) nâdir rastlanır. Bu şairler kasidelerine, sevgililerini ve onlarla aşk macerası yaşadıkları yerleri yâdeden girişten (teşbîb, nesîb) sonra, asil maksada hiç beklenme-

dik bir şekilde ve münasebet kurmadan geçiş yapmayı bir tarz olarak benimsemişlerdi. Kur'an'ın birçok sûresinde ve özellikle Mekki sûrelerde, Câhiliye devri edebiyatının bu karakteristiğini yansıtır biçimde iktidâb tarzının hâkim olduğu görülür. Hadislerde ve sahâbe sözlerinde de aynı üslûp hâkimdir.

İslâm'ın ilk devirlerinde yetişen müslüman şairlerin şiirlerine münasebetli geçiş hâkim ise de bunların eskilere uyararak iktidâb yaptığı da görülmektedir. Özellikle Ebû Nûvâs'ın methiyeleri başta olmak üzere Ebû Temmâm, Cerîr b. Atıyye, Ferzâk, Ahtal, Zürrümme ve Buhtûrî'nin şiirlerinde iktidâb örneklerine rastlanmaktadır. Ebû Temmâm şu beytinde iktidâb yapmıştır: **”لو رأى الله أن في السيب خيرا، جاورته الأبرار في الخلد شيبا // كل يوم تبدي صروف خيرا“** (Allah ihtiyarlıkta bir hayır görseydi iyiler cennette O'na ihtiyar olarak mücâvir olurdu. Zaman Ebû Saîd'in her gün ilginç bir hasletini ortaya çıkarıyor). İlk beyitte yaşlılık hicvedildikten sonra arada bir münasebet kurulmadan ikinci beyitte Ebû Saîd'in methine geçilmiştir.

Arada kısmen münasebet bulunan geçişlere de “tehallusa yakın iktidâb” adı verilir. Hitabe ve mektuplarda Allah'a hamdü senâ ve resulüne salâtü selâmdan sonra “emmâ ba'dü, ve ba'dü” diyerek asıl maksada geçmek bu tür bir iktidâb kabul edilmiştir. Burada “emmâ ba'dü, ve ba'dü” bir nevi münasebet kurma ifadesi sayılırken iki hitabı birbirinden ayırması bakımından da “faslû'l-hitâb”dır. Kur'an'da “هَذَا، وَإِنَّ لِلطَّاعِينَ لَشَرَّ مَأْبُ” (Bu böyle, azgınlar içinse çok kötü dönüş vardır [Sâd 38/55]); **”ذَلِكَ، وَمَنْ يَعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ”** (Durum böyle, her kim Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse bu rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır [el-Hâc 22/30]); **”هَذَا ذِكْرٌ، إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ؛ لِحَسَنِ مَأْبُ”** (İşte bu bir hatırlatmadır. Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır [Sâd 38/49]) gibi âyetlerde önceki söze ve hükme dikkat çeken işaret isimleri de bu tür iktidâb'dır. Bunlarla, önceki hükümle irtibat kurulduktan sonra başka bir hükme geçilmektedir. Yukarıda zikredilen ilk âyette öncelikle müminlerin âhiretteki durumları açıklandıktan sonra getirilen işaret ismiyle (hâzâ, zâlike), âyetin önceki kısmı ile bir tür münasebet kurularak azgınların durumunun beyanına geçilmiştir. Kitapların konu başlarına yazılan “hâzâ bâbü, hâzâ faslu ...” ibareleriyle “eyzan, nahvü” gibi lafızlar da iki söz arasında kısmen

ilgi kurduğu için bu tür bir iktidâb sayılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1165; İbnü'l-Esir, *el-Mesellü's-sâ'ir*, Kahire 1381/1962, II, 244; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, Kahire 1964, II, 49; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, II, 596-598; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-mütezzammîn li-esrâri'l-belâğa*, Beyrut 1402/1982, II, 347-353; Teftâzânî, *el-Muhtavvel 'ale't-Telhîs*, İstanbul 1286, s. 437-441; a.mlf., *Muhtasarü'l-me'ânî*, İstanbul 1307, s. 458-461; *Şürûhu't-Telhîs*, Beyrut, ts. (Dârü's-sürûr), IV, 539-542; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-me'ânî*, İstanbul 1307, II, 743-747; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), s. 421.

İSMAİL DURMUŞ

İKTİDÂB

(الاعتدال)

Bir düşünceyi çeşitli edebî sanatlarla ifade etme anlamında bir terim.

Sözlükte “bir şeyi yapmaya gücü yetmek, yapabilmek” anlamına gelen iktidâr kelimesi, bed' ilminde “şairin veya edibin bir mânayı çeşitli edebî türlerle ifade etmesi” mânasında kullanılır. Bu edebî sanattan ilk defa İbn Ebû'l-İsba' (ö. 654/1256) *Tahrîrû't-Taḥbîr* adlı eserinde bahsetmiş (s. 582) ve buna **tasarruf** adını vermiş, daha sonra yazdığı *Bedi'ü'l-Ḳur'ân*'da (s. 289) tasarruf yerine iktidâr kelimesini kullanmıştır. Belâgat kitaplarında Kur'an'da geçen, “âyetleri muhtelif ifade tarzları ve üslûp şekilleriyle çeşitli edebî ve belâgî türlerle dile getirmek” anlamına da gelen “tasrîfû'l-âyet” tabiriyle (el-En'âm 6/46, 65, 105; el-A'râf 7/58) bu sanata işaret edildiği belirtilmektedir. İcâz-irtnâb-müsâvât gibi üslûplar ve hakikat-mecaz, teşbih, temsil, istiare gibi edebî sanatlarla örülen, böylece çeşitli zekâ ve anlayış seviyesine sahip insanlara hitap edebilen Kur'an kıssaları, cennet, cehennem tasvirleri bu sanatın en güzel örnekleridir.

İmruülkays'ın çeşitli keder ve üzüntüleriyle insanın üzerine çöken ve bitmek bilmeyen gecenin uzunluğunu hakikat-mecaz (istiare), teşbih, icâz, kinaye ve irdâf türleriyle ifade eden aşağıdaki beyitleri bu konunun meşhur örnekleridir: **ألا أيها الليل الطويل ألا انجل / بصبح و ما الإصباح منك بأمثل** (Ey uzun gece, hey açıl bir sabahla! Gerçi sabah da senden daha iyi değil ya bana! [hakikat ve icâz]); **فيا لك من ليل طويل كأنه / بكن** (Vah şu uzun gecenin

elinden! Sanki güçlü halatlarla Yezbül dağına bağlanmış [hakikat, icâz ve teşbih]); **كأن الثريا علقت في مصامها / بأمراس كتان إلى صم جندل** (Sanki Süreyyâ takım yıldızı, yerlerinde sabit duran halleriyle, güçlü keten halatlarla yalçın kayalara bağlanıp asılmış gibidir [teşbih]); **وليل كموج البحر أرخى سدوله / على بأنواع الهموم ليبتلي // فقلت له لئما تمطى بصلبه / (Nice geceler var ki, türlü kederlerle benim acılara dayanma gücümü sinamak için deniz dalgaları misali perde perde karanlıklarını üzerime salmıştır. [Sanki çökmüş bir deve misali] yere sırtını yayıp arkasını uzatarak göğüs gerince [yerine serilip kalkmak istemeyen] bir deve misali gece geçmek bilmeyince] ona dedim ki ... [teşbih, istiare, kinaye, irdâf]).**

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1183; İmruülkays, *Divân* (nşr. Hasan es-Seydûbî), Kahire, ts. (Matbaatü'l-istikâme), s. 151-152; Kudâme b. Ca'fer, *Naḳdû's-ş-şî'r* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), s. 86; Ebû'l-Hasan İbn Tabâtâbâ el-Alevî, *'İyârü's-ş-şî'r* (nşr. Abbas Abdüssâtir), Beyrut 1402/1982, s. 32; Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'a*, Beyrut, ts. (Dârü Sâdir), s. 26-27; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr* (nşr. Hıfni M. Şeref), Kahire 1383, s. 582-583; a.mlf., *Bedi'ü'l-Ḳur'ân* (nşr. Hıfni M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 289-291; İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî, *er-Ravzû'l-mer'î fi şınâ'ati'l-bedî'c* (nşr. Rıdvân b. Şakrûn), Dârülbeyzâ 1985, s. 167; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü't-tevessül ilâ şınâ'ati'l-teressül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1400/1980, s. 315; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire, ts. (Dârü'l-kütüb), VII, 177; Süyûtî, *el-İtkân*, Kahire 1973, II, 87-88; Ahmed Matlûb, *Mu'cemû'l-muştalâhâti'l-belâgîyye ve te'auvürüh*, Bağdad 1403/1983, I, 273-274; II, 238-239.

İSMAİL DURMUŞ

İKTİFÂ

(الكتفاء)

Birbirleriyle irtibatlı iki unsurdan birinin delâletiyle yetinerek diğerini eksiltmek anlamında bed'î sanat (bk. İHTİBÂK).

el-İKTİSÂD

(الاقتصاد)

Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) **Şîa inançlarına dair eseri.**

Kaynaklarda *el-İktisâd el-hâdî ilâ tarîki'r-reşâd*, *el-İktisâd fimâ yete'allaḳu bi'l-i'tikâd* isimleriyle yer alan kitap, müellifin daha önce Şerîf el-Murtazâ'nın